

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІКИ

УДК [023+929] Петро Зленко

*Таїсія Іванівна КІВШАР,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
доктор історичних наук, професор*

ВНЕСОК ПРАЗЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У РОЗВИТОК БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА, КНИГОЗНАВСТВА Й БІБЛІОГРАФІЇ: ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА ЗЛЕНКА

Систематизовано та проаналізовано біографічну інформацію щодо діяльності у Празі в 20–40-х рр. ХХ ст. одного з українських бібліографів, бібліотекознавців і книгознавців Петра Андрійовича Зленка. Висвітлено його внесок у розвиток вітчизняної книжкової культури, історії книжкової та бібліотечної справи, національну та історичну бібліографію, а також бібліографію україніки.

Ключові слова: Петро Андрійович Зленко, бібліотекознавство, книгознавство, бібліографія, українська книга, бібліотечна справа, книжкова справа, україніка.

Biographical information about one of the Prague Ukrainian emigration bibliography scientists, library scientists and book scientists, Petr Zelenko was systematized and analyzed, his activities in Prague in 1920-1940 of XX century, his input into the development of Ukrainian book culture, book history and library activities, national and historical bibliography and bibliography ukrainika were highlighted.

Key words: Petr Andriivych Zelenko, library science, book science, bibliography, Ukrainian book, library affairs, book affairs.

Систематизирована и проанализирована биографическая информация о деятельности в Праге в 20–40-х гг. ХХ в. одного из украинских библиографов, библиотековедов и книговедов Петра Андреевича Зленка. Освещен его вклад в развитие отечественной книжной культуры, истории книжного и библиотечного дела, национальную и историческую библиографию, а также библиографию украиники.

Ключевые слова: Петр Андреевич Зленко, библиотековедение, книговедение, библиография, украинская книга, библиотечное дело, книжное дело, украиника.

Діяльність української наукової еміграції у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами завжди буде привертати увагу дослідників, оскільки її досягнення становлять значний інтерес у контексті вивчення історії різних галузей знань, зокрема й книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії. Ознайомлення з доробком і концептуальними ідеями українських діячів книги, які впливали на розвиток наукової та практичної діяльності багатьох поколінь книжників сприятиме об'єктивному аналізу їхнього внеску у розбудову науки та національно-культурного відродження України.

Одним із тих, хто наполегливо та свідомо працював для добра прийдешніх українських поколінь, був Петро Андрійович Зленко — публіцист, бібліограф, книгознавець, бібліотекознавець, педагог і громадський діяч¹. Як засвідчують наукові

---

¹ **Зленко Петро Андрійович** (1891, м. Старокостянтинове, Волинська губ. (нині — Хмельницька обл.) — 1954, загинув в Озерлагу, Тайшет, СРСР). Після гімназії навчався на фізико-математичному факультеті Новоросійського ун-ту. Закінчив ун-т Св. Володимира у Києві (1916), артилерійську школу в Одесі (1917). Служив старшиною у рос., згодом, укр. армії. Після поразки української революції 1917–23 рр. опинився у польському таборі для інтернованих осіб. У 1921 р. був звільнений. Викладав фізику та математику в приватних гімназіях Бреста, водночас, вихователь учнів 6–7. класів і бібліотекар. У 1922–23 — директор бібліотеки місцевої філії товариства «Просвіта». Згодом переїхав до Праги, де закінчив Державну школу бібліотекарів зі спеціальності бібліотекаря наукових бібліотек та Український високий педагогічний інститут ім. М Драгоманова (1928), де відтоді працював бібліотекарем, а згодом очолював книгозбірню. Від 1936 — бібліотекар Слов'янської бібліотеки в Празі. Активно співпрацював із книгознавчими виданнями «Книголюб», «Українська книга», Українським товариством прихильників книги у Празі. Брав участь у роботі Бібліографічної комісії НТШ. Був серед співробітників «Української Загальної Енциклопедії» (Л., 1930–34). Член «Українського об'єднання в ЧСР», Союзу українських журналістів і письменників на чужині, від грудня 1932 — редактор-видавець «Українського тижня» у Празі (1933–38), інформаційного тижневика, в якому висвітлювалось українське життя, зокрема у Празі й Чехо-Словаччині. Видав низку бібліотекознавчих, книгознавчих і бібліографічних праць. Заарештований 1945 у Празі органами НКВС, звинувачений у редагуванні націоналістичної газети, перебував у концтаборах СРСР, де й загинув у спец таборі № 7 Озерлагу у Тайшеті. Реабілітований посмертно.

публікації [4; 29; 34; 35], вивчення його напрацювань останніми роками дещо активізувалося. Зокрема, привертає увагу праця відомого знавця української еміграції М. Мушинки [29], що містить факти, які значно доповнили біографічну інформацію, знання про освітній рівень, географію переміщень П. А. Зленка після змушеної еміграції тощо. Цікавими видаються також статті І. Смогоржевської [34; 35], у яких наголошено на бібліологічному доробкові П. Зленка. Та, на загал, як життєвий і творчий шлях Петра Андрійовича (що з ідеологічних міркувань фактично залишився поза увагою радянської історіографії), так і його значний творчий доробок в галузі бібліографії, бібліотекознавства та книгознавства (на що вказують друковані та рукописні праці, написані в еміграції) досі залишаються належно не поцінованими й потребують ґрунтовного дослідження (зокрема, й введення до наукового обігу низки його дослідницьких надбань). Поширенню серед фахової спільноти України значної частини наукової спадщини П. Зленка (насамперед, його концептуальних ідей у галузі бібліології) перешкоджали як ідеологічні заборони, так і обмежені накладі видань тогочасних публікацій². Нині стає на заваді той факт, що чимало його робіт не опубліковані, а зберігаються в рукописах у вітчизняних і зарубіжних архівах. Зокрема, значна частина їх зосереджена у Особовому фонді П. А. Зенка Центрального державного архіву зарубіжної україніки (далі — ЦДАЗА), куди він у квітні 2008 р. був переданий із Словаччини, та характеристику джерел якого здійснила О. Косенко [28].

Публікації та рукописи праць П. Зленка часу еміграції засвідчують, насамперед, його постійну активну бібліографічну діяльність. Зокрема, привертає увагу доробок у межах наукової діяльності Українського товариства прихильників книги у Празі (далі — УТПК). Від заснування у 1927 р. до складу УТПК увійшли відомі вчені: Д. Антонович, Л. Биковський, В. Біднов, Є. Вировий, П. Зленко, О. Кандиба, О. Колесса, І. Мірний, С. Русова, В. Сімович, В. Січинський, М. Славінський, Ю. Тищенко-Сірий, В. Тукалевський, П. Чижевський, В. Щербаківський,

---

² Оремі примірники української еміграційної малотиражної спеціальної періодики із статтями П. Зленка збереглися у Науковій бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська академія» та у Відділі зарубіжної україніки НБУВ [1; 31].

а також чех Й. Риба. Загальна кількість членів становила 47 осіб, але з часом відбувалася певна динаміка щодо кількісного складу, спостерігалася постійне збільшення бажаючих бути членами Товариства та працювати у галузі книжкової справи. П. Зленка працював у складі утвореної 17 лютого 1927 р. Бібліотечно-бібліографічної комісії УТПК. Зокрема, поряд із Д. Антоновичем, Є. Вировим, О. Гайманівським, М. Михальчуком, С. Сірополком, В. Січинським Ю. Тищенком, О. Шаповалом, П. Богацьким та А. Животком, він взяв участь у чотирьох її засіданнях. Розглядався проект Управи УТПК щодо основних напрямів діяльності Бібліотечно-бібліографічної комісії, зокрема, планувалося здійснення реєстрації всіх нових закордонних українських видань і українські іншими мовами, виявлення в місцевих бібліотеках й реєстрація важливих публікацій із українознавства, виявлення старих книгосховищ на Підкарпатті та реєстрація віднайдених стародруків, збір бібліографічної інформації про українські видання й україніку, налагодження бібліографічних зв'язків із подібними осередками, збирання матеріалів до історії української книжки на чужині, збирання матеріалів про техніку бібліотечної справи, що використовують зарубіжні бібліотеки, спеціальний розгляд і оцінка визначних українських видань, а також утворення підручної спеціальної бібліотеки, де б збиралися й зберігалися бібліографічні українські та чужоземні видання. Головою Бібліотечно-бібліографічної комісії УТПК обрали В. Січинського, а секретарем П. Зленка.

Одним із напрямів діяльності УТПК була організація виставок українських видань. Так, було організовано виставку, присвячену досягненням книгознавства в ЧСР за останнє 10-ліття (1918–28), українським виданням із Буковини за цей же час, а також окремим виданням із українського пластичного мистецтва, української графіки (1933), таборових видань та екслібрисів. Але найбільш помітною стала участь членів УТПК в організації та роботі Другого українського наукового з'їзду (20–24 березня, 1932, Прага), де голова УТПК С. Сірополко виступав на пленарних засіданнях із доповідями «Праця української еміграції в галузі педагогіки» та «Українська бібліографія на еміграції за останні десять років», а також був головою філософсько-педагогічної підсекції, де виголосив доповідь «Політехнізація школи на

сов. Україні». Як голова Виставочно-бібліографічної підкомісії цього форуму він сприяв організації виставки книжкової продукції української еміграції за 10 років, влаштованій у приміщенні Центральної бібліотеки Праги з нагоди проведення даного зібрання. Виставка, на якій було представлено біля тисячі назв книжок і окремих відбитків, мала на меті наочно показати книжкову продукцію української еміграції у галузі науки, зокрема познайомити загал із мистецьким доробком українських графіків П. Холодного, П. Холодного-молодшого, В. Кричевського, Р. Лісовського та ін. Виставку відвідало багато українців та іноземців, переважно чехів із кола учених, бібліографічних діячів і бібліофілів. До з'їзду було підготовлено «Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931» (Прага, 1932), укладений секретарем Виставочно-бібліографічної підкомісії П. Зленком.

Спершу покажчик було видано Організаційною комісією лише для делегатів з'їзду, та згодом вийшов другий наклад, у передмові до яких С. Сірополко зазначав, що в основу покладено «...почасти матеріял, зібраний секретарем Українського Товариства Прихильників Книги в Празі П. Зленком для іншої потреби, почасти бібліографічні відомості, зібрані Виставочно-Бібліографічною Підкомісією 2-го Українського наукового З'їзду», та що видання «...є передрук публікації п. Зленка, яку видала Організаційна Комісія 2-го Українського наукового З'їзду для членів цього З'їзду» [33, V]. Обкладинка видання була прикрашена видавничим знаком УТПК в Празі, що вказувало на визнання його ролі у підготовці бібліографічної праці. До покажчика увійшли як окремі наукові видання української еміграції, так і відбитки за останні десять років, що вийшли друком зі своєю пагінацією або в обкладинці.

Однак, об'єктивні причини не дали змоги укладачеві з належною повнотою представити науковий доробок українських учених-емігрантів. Зокрема, брак коштів призвів до вимушеного скорочення обсягу видання (до покажчика не включили праці, що не мали окремих відбитків із пагінацією, надруковані без обкладинки, вміщені у журналах і збірниках). Вплинув також обмежений час як для такої значної роботи та суб'єктивні причини (як-то, несвоєчасна подача інформації авторами, неповнота бібліографічних відомостей у

списках, той факт, що «відгукнулася, на жаль, лише незначна кількість авторів, при чому дехто з них відгукнувся вже тоді, коли «Б.[ібліографічний] П.[окажчик]» був остаточно складений до друку й подані від них матеріали не могли увійти до «Б.[ібліографічного] П.[окажчика]» [8]). Аби нівелювати в подальшому означені проблеми та зібрати максимально повну бібліографію української наукової еміграції, як прагнуло УТПК, його голова С. Сірополко у передмові до покажчика наголосив, що УТПК продовжуватиме роботу над його укладанням, відтак, «Невикористаний матеріал може увійти до дальших випусків «Б.[ібліографічного] П.[окажчика]», а науковців просять «...надсилати свої праці, або бодай повні бібліографічні відомості про кожну працю зокрема за нижчевказаним програмом, а також всі поправки й доповнення до цього «Б.[ібліографічного] П.[окажчика]» на адресу Українського Товариства Прихильників Книги — Praha VIII_ср. 1315» [33].

Слід зазначити, що УТПК постійно збирало інформацію про друковані праці української еміграції в контексті завдань своєї бібліографічної діяльності (так, задовго до початку підготовки наукового з'їзду, 7 листопада 1929 р., а також 6 листопада 1930 р. П. Зленко доповідав на загальних зборах УТПК про різні проблеми укладання бібліографії видань української еміграції в ЧСР [11; 38]). Відтак, заклик С. Сірополка щодо подання персональної бібліографічної інформації на адресу товариства лише ще раз засвідчив, що УТПК прагнуло продовжувати збір, аналіз і поширення інформації про друки української еміграції й після видання означеного покажчика. Водночас, на з'їзді загалом приділялася значна увага питанням бібліографії в контексті головного завдання форуму щодо підведення підсумків роботи українських науковців на еміграції за десять років.

Вивчення сучасними дослідниками бібліографічних відомостей із «Матеріалів до «Виставочно-бібліографічної підкомісії II-го Українського наукового з'їзду» у Празі» дало змогу виявити, що за межами покажчика П. Зленка залишилися публікації доктора права професора УВУ С. Володимирова, вибірково представлені дані про роботи професора УВУ Ф. Швеця, професора УВУ В. Щербаківського, професора УГА В. Іванича, доцента УГА Л. Грабини та інших українських науковців [30; 39, спр. 8]. Віднайдені бібліографічні

відомості про науковий доробок цих та інших дослідників сприятимуть доповненню бібліографічної та біографічної інформації щодо української еміграційної інтелігенції в Європі міжвоєнного періоду. Водночас, це ніяк не применшує значення «Бібліографічного покажчика наукових праць української еміграції 1920–1931», укладеного П. Зленком, в якому кожний вміщений запис був належно анотований, містив опис титульної сторінки (за її відсутності — здійснювався за обкладинкою), відомості про видавництво, спосіб друку, друкарню, літографії, рік видання, формат, кількість сторінок, кількість ілюстрацій, наклад і ціну видання. Представлені в покажчику праці дають уявлення про розвиток зарубіжної україніки, тематику та проблематику досліджень, інтенсивність наукової думки з різних галузей знань і публікаторську активність учених на еміграції, розширюють персонологічний ряд українських науковців, тим самим засвідчуючи суттєве збагачення української та світової науки й культури та сприяючи ознайомленню світової громадськості з інтелектуальними досягненнями українців, які й у вигнанні продовжували плідно працювати. Крім цього, інформація про українські друки дає змогу аналізувати динаміку еміграційного видавничого руху, його структуру, зміст і функції, розкривати хронологію книжкових подій, поліграфічну культуру видань, знайомити із географією українських друків, їх мовними, кількісними та якісними характеристиками, накладами, форматами видань, книжковою графікою тощо.

Видання П. Зленка має належний довідковий апарат (іменний покажчик авторів, перекладачів, редакторів, поданий за абеткою прізвищ українською та латинською мовами; список скорочень; абетковий покажчик гасел у анонімних творах, збірниках і періодичних виданнях), що свідчить про бібліографічну культуру видання та забезпечує зручність користувачам. На це саме спрямовані дані про тематику видань, систематизовані за Міжнародною десятковою класифікацією, а в межах кожного розділу — за абеткою прізвищ авторів і назв публікацій.

Отже, маємо визнати, що бібліографічний покажчик П. Зленка є значним внеском у розвиток української історичної бібліографії, а за широтою охоплення тематики наукових досліджень та їх систематизацією — важливим

джерелом вивчення розвитку наукової думки української еміграції та історії вітчизняної книжкової культури. А, відтак, становить неабиякий інтерес для сучасних дослідників різних галузей української еміграційної науки, історій книги та книжкової справи, що, зокрема, засвідчує його факсимільне видання, здійснене наприкінці ХХ ст. у бібліографічній серії Канадського інституту українських студій Альбертського університету [26].

Водночас, не втратили актуальності й інші бібліографічні покажчики, укладені П. Зленком, зокрема ті, що сприяють поглибленому вивченню історії української політичного руху початку ХХ ст. Так, у лютому 1930 р. у Празі урочистим зібранням відзначили 30-річний ювілей від дня заснування першої активної політичної організації на Центральних і Східно-українських землях — Революційної української партії. Також була зорганізована виставка книжок, фотографій і прокламацій, виданих цією партією обмеженим накладом, що вже на той час становили фактичну бібліографічну рідкість. П. Зленко підготував на її основі, а також за документами, наданими йому П. Феденком, «Бібліографію видань Р.У.П. на виставці у Празі дня 11 лютого 1930 р.» (Прага, 1930) [9], що містила відомості про переважно друковану продукцію громадської організації за 1902–1905 рр., зокрема, роботи Д. Антоновича (скажімо, переклад із польської «Паризька Комуна»), В. Винниченка, К. Каутського, українські переклади праць К. Лібкнехта, Ф. Лассаля, П. Лафарга, оповідання з історії Великої французької революції, прокламації Київського, Харківського та Закордонного комітетів Революційної української партії, видані переважно у Львові та Чернівцях, що сприяли пропагандистській діяльності партії тощо.

Про особливу увагу П. Зленка до героїчних подій української історії періоду української революції 1917–1923 рр., сучасником і учасником якої він був, свідчить кілька бібліографічних праць цієї тематики. Скажімо, у покажчику «Українські Січові Стрільці» (Варшава, Прага, 1935) [25] зібрано близько тисячі описів книг, статей, віршів та оповідань, а також вміщені тексти і ноти низки стрілецьких пісень. Короткий покажчик «Крути» (б/м, б/д) [16] містить відомості про окремі публікації у періодичних виданнях і літературні твори зі згадками про трагічні події недавнього

історичного минулого та засвідчує, що подвиг героїв Крут уже на той час був символом патріотизму та жертвності у боротьбі за державну незалежність України [2]. До бібліографічного покажчика «Зимовий похід» (Прага, 1935) [13] увійшли окремі книги, статті з періодичних видань, репортерські замітки про святкування роковин зимового походу, а також поезія, присвячена цій тематиці. Деякі описи містять короткі анотації, а також інформацію про допоміжні матеріали до текстів. Цікавим видається той факт, що на колонтитулі видання зазначено «Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України. Вип. 1», що вказує на ймовірність існування авторського задуму щодо підготовки на підставі джерел, що зберігались у бібліотеках і архівах української політичної еміграції у Празі, серії бібліографічних покажчиків, присвячених новітній історії України.

Та не лише військові події періоду української революції цікавили П. Зленка, аналізував бібліограф також проблеми культурного життя цього періоду, зокрема розвиток видавничої справи, історію періодичних видань. Так, у статті «Періодичні видання Наддніпрянщини в 1918 році» (1938) [19] він зосередив увагу на кількісному аналізові, характеристиці мовних ознак, визначенні тематичного спрямування, географії поширення періодичних видань Наддніпрянщини у 1918 р., коли спостерігалось відродження вітчизняної преси, книгодрукування й української культури. П. Зленко наголошує, що саме у цьому році було зафіксовано найбільшу кількість назв українських періодичних видань за період із кінця ХІХ до початку 20-х рр. ХХ ст. Із жалем констатує, що, попри все, російська щоденна періодика значно переважала українську, негативно впливаючи на український культурний розвиток, він, водночас, визнав заслуги народженої в часи революції молодшої української преси, що змогла гідно конкурувати з давно існуючими традиційними російськими часописами в Україні.

Цікавила дослідника і географія видавничої діяльності окремих регіонів, а також кількісна та видова характеристика українських видань. Останні він згрупував за видами: щоденники, дводенники, півтижневики, тижневики, двотижневики, півмісячники, місячники, дво- і тримісячники тощо. П. Зленко дійшов висновку, що переважна більшість часописів цього часу була представлена періодичними органами

окремих партій, загально-громадських установ, рад, громад, організаційних комітетів, земств, а серед фахових існували кооперативні, літературно-наукові та професійні видання. Підсумовуючи аналіз історії розвитку української преси в добу української революції (1917–1923), Петро Андрійович зазначав, що значним поступом вона завдячує творчості та працездатності української громадськості, «звільненої від пут» [19, с. 120]. Важливе джерелознавче значення має також укладений П. Зленком «Спис українських періодичних видань Наддніпрянщини в 1918 р.», що містить абетковий перелік усіх 135 назв, що вийшли друком упродовж цього року, із зазначенням повної назви, мови, приналежності, тематичного спрямування, року та місця видання, періодичності, редактора, видавця, юридичної адреси, ціни, а в окремих випадках — анотації, програми часописів [19, с. 120–126]. Отже, в цілому, публікація П. Зленка становить суттєвий внесок у розвиток пресознавства та вивчення історії української журналістики, сприяє розширенню її джерельної бази.

До бібліографічних видань П. Зленко звертався і як рецензент. Так, у ґрунтовній рецензії на «Матеріали для бібліографії русских научных трудов за рубежом (1920–1930)» (Белград, 1931), підготовлених Російським науковим інститутом за редакцією професора Є. Спекторського, він аналізує методика укладання бібліографічних покажчиків, зокрема, вказує на окремі хиби у підготовці та поданні матеріалів, неточності опису окремих видань. Водночас, Петро Андрійович відзначив як позитив наявність даних про україніку, що дало йому змогу подати список цих праць, доповнюючи бібліографію зарубіжної україніки [17].

Також схвальними рецензіями відгукнувся П. Зленко на довідкові видання радянських дослідників, присвячені українським письменникам — роботи О. Тулуба «Словник псевдонімів українських письменників» (К., 1928) та Б. Комарова «Матеріали до словника псевдонімів та криптонімів українських авторів» (К., 1931).

Виступав Петро Андрійович і в якості редактора бібліографічних праць. Так, у 1934 р. у Празі було засноване пласто-ве видавниче товариство «Український Пласт», яке у 1935 р. підготувало виставку українських пластових видань, на основі якої Д. Козицький за редакцією П. Зленка уклав бібліографічний покажчик української пластової літератури.

Продовженням теми визвольної боротьби українського народу та її лідерів можна вважати працю П. Зленка «Симон Петлюра (матеріали до бібліографічного покажчика)» (Париж, 1939) [23], де з достатньою повнотою хоча, на думку укладача, було досить складно вести пошук інформації, розпорошеної по кількох країнах світу, представлені відомості про Головного отамана військ УНР та Голови Директорії УНР. Петро Андрійович упорядкував публікації про життя та діяльність С. Петлюри українською, польською, російською, німецькою та французькою мовами, а також присвячені йому поезії, літературні твори, призначивши свою працю дослідникам, аби «...допомогти їм в їх дослідчій і творчій праці для добра прийдешніх поколінь українського народу» [23, с. 3].

Розглядаючи «Матеріали...», що вийшли друком обмеженим накладом, як засновок укладання повної бібліографії про С. Петлюру, бібліограф вважав за можливе й обов'язкове їх поступове доповнення новими відомостями. В межах двох частин «Матеріалів...» відомості поділені за хронологічною ознакою — перша частина містить видання до 1936 р., а друга — праці «В десятину річницю трагічної смерті С. В. Петлюри». Обидві частини мають ідентичні тематичні рубрики, що містять дані про книги та інші окремі видання про С. Петлюру, а також статті в журналах, збірниках і газетах та поезії, присвячені визначній особистості. Видання містить спільні для обох частин іменні покажчики авторів, рецензентів, редакторів та інших осіб, причетних до написання праць.

У Особовому фонді П. Зленка в ЦДАЗА зберігається рукопис бібліографії «Твори Симона Петлюри» із зазначенням «Третя частина» [39, спр. 3, арк. 1–95]. Він містить систематичний покажчик творів С. Петлюри, його книг, статей і перекладів, датований тим самим 1939 р., коли вийшли окремим виданням перші дві частини матеріалів до бібліографічного покажчика, зібрані П. Зленком.

Це дає підстави вважати даний рукопис бібліографії складовою (третьою) частиною матеріалів бібліографічного покажчика, укладеного автором. Ймовірно, вважаючи зібрані дані щодо праць С. Петлюри неповними для публікації, П. Зленко, будучи надзвичайно вимогливим до себе, не подав цю частину своєї роботи до друку, хоча рукопис

можна вважати закінченим. Водночас, у передмові вказано, що: «Подати повну бібліографію С. Петлюри майже не можливо. Не тільки тому, що він уживав значне число псевдонімів, але й головно тому, що багато статей вийшло й не підписаними. Треба запитувати редакції колишніх часописів до яких дописував С. Петлюра (багато редакторів уже й повмирали), треба перевірити всі ті відомості, що їх уже опублікували різні автори статей на тему літературного доробку С. Петлюри. Все це завдання не лише бібліографа, але й історика літератури. Вони ще не розв'язані. А до того їх розрішення забруднено ще й тим, що самих видань, в яких об'явлено твори С. Петлюри не густо в тих осередках, де приходиться працювати — за межами України, а там на «Україні далекій» нікому тим займатися, та й справа ця небезпечна в умовах тодішнього життя» [39, спр. 3, арк.1–2].

Зважаючи на означені причини, що перешкоджали повноті бібліографії, П. Зленко зазначав: «все це примушує подати тут лише справу «матеріалу до бібліографічного покажчика», що не позбавлена хиб, що потребує доповнень, можливо виправлень» [39, спр. 3, арк. 4].

Також у згадуваній передмові до рукопису бібліограф висловив подяку В. Дорошенку, директорів бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, та І. Рудичіву, директорів Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри у Парижі, за «...ласкаву поміч у моїй праці та надсилання деяких матеріалів» [39, спр. 3, арк. 5], що вказує на широту використаної ним джерельної бази та залучення при підготовці покажчика інформаційних ресурсів найбільш авторитетних книгозбірень поза межами України, в яких зберігалися праці С. Петлюри.

Задля спрощення користування зібраними даними і «полегшення в розділі бібліографії статей С. Петлюри в різних часописах наводимо їх в порядку хронологічним, а не абетковим, як робили в інших розділах [...]» [39, спр. 3, арк. 6]. До цієї частини матеріалів поданий систематичний покажчик, що містить розділи: бібліографія; журнали; наукові товариства, наука взагалі; релігійне питання; статистика; політика, громадське життя; національний рух, політична боротьба; політичні партії; еміграція; професійний рух; кооперація; військове питання, військова література; освіта, позашкільне виховання; мистецтво, театр; література; укра-

їнське письменство; історія, архіви; персоналія, некрологи, спогади, листування, ювілеї [39; спр.3, арк. 45–46], що дають змогу розширити уявлення про напрями творчої праці та громадсько-політичної діяльності С. Петлюри.

Як бачимо, П. Зленко провів величезну пошукову роботу по збиранню й упорядкуванню матеріалів до бібліографічного покажчика С. Петлюри, що становлять важливе джерело петлюріани, доповнюють персональну бібліографію, розкривають окремі сторінки біографії та значення особистості як для сучасників, так і для нащадків. На жаль, поодинокі примірники виданих двох частин праці П. Зленка «Симон Петлюра (матеріали до бібліографічного покажчика)» (Париж, 1939) майже недоступні сучасному дослідникові й, поряд із рукописним варіантом бібліографії праць С. Петлюри, що зберігається в архіві, потребують ширшого оприлюднення та залучення до сучасного наукового дискурсу з метою поглибленого вивчення історії творчого спадку С. Петлюри.

Доповнює уявлення про бібліографічну діяльність П. Зленка також кілька інших збережених рукописів бібліографічних покажчиків, серед яких привертає увагу праця «Староруські і литовські літописи» обсягом 95 сторінок, у вступі до якої автор зазначив, що літопис — найважливіше джерело вивчення історичної думки, а також подав історію літописання в Україні [39, спр. 5, арк. 1–193].

Покажчик містить відомості про видання, зміст, авторство та бібліографію Київського та Галицько-Волинського літописів, литовських літописів і історико-літературних творів доби Великого князівства Литовського (XV–XIX ст.), а також літописів, збережених у списках XIV–XIX ст. Підготовлена бібліографія значно розширює джерельну базу вивчення історії літописання, рукописної книги, а також української літератури та культури.

Варто відзначити також рукопис бібліографічної праці «Чорне, Каспійське та Озівське моря та їх узбережжя. Бібліографія з рр. 1920–43», обсягом майже 300 сторінок, підготовлений у січні-березні 1944 р. у Празі [39, спр. 9, арк. 1–292]. Ймовірно (про що йдеться у її вступі), покажчик укладався на замовлення Українського чорноморського інституту (1940–1948), що діяв нелегально у Варшаві, згодом — у Західній Німеччині та видавав праці українських учених, літературні твори, бібліографічні матеріали, атласи

тощо³. Рукопис покажчика було «віддано до рук читачів як видрукований на правах рукопису» [39, спр. 9, арк. 10]. Його завданням було подати «стисло у систематичному вигляді нову літературу про Чорноморський простір і пов'язані з ним питання, що відбивають ті далеко йдучі зміни, яких зазнали народи, які живуть довкола Чорного моря з його дальшим оточенням вибираємо до нашого покажчика ту частину відповідної літератури, яка має дійсну якусь корисність як матеріал до самих всебічних студій...» [39, спр. 9, арк. 8]. На думку укладача, у цьому покажчику універсального характеру «уважний читач, а тим більше досвідчений науковий робітник, зуміє вибрати якраз те, що йому промовить до розуму та серця» [39, спр. 9, арк. 11]. Джерельною базою праці стали українські, російські та іноземні бібліографічні видання, періодика, окремі розділи якої відповідали рубрикам Міжнародній десятковій класифікації («це зроблено... з огляду на практичність уживання покажчика та технічні спроможности видавництва» [39, спр. 9, арк. 11]. Рукопис містить допоміжний довідковий апарат у вигляді покажчиків імен і географічних назв, що допомагають в користуванні літературою, зазначеною в різних розділах, а також об'єднують їх в єдину цілісність.

Також в архіві зберігся рукопис ґрунтовної бібліографічної праці П. Зленка (загальний обсяг близько 200 аркушів), присвяченої історії України IX–XIX ст. Рукопис не має назви та вступних зауваг, але містить дані про різні жанри історичної літератури, зокрема, мемуари, а також елементи біографічної інформації про авторів окремих публікацій, поряд із відомостями про літературу щодо соціально-економічного, політичного та культурного життя країни [39, спр. 6, арк. 1–186]. Збереглися також інші тематичні бібліо-

---

³ Упродовж 1940-42 рр. було написано і видано низку надзвичайно актуальних праць, зокрема: „Чорноморська доктрина” та „Емоційні первні в чорноморському світогляді” Ю. Липи, „Туреччина. Бібліографічні матеріали” Л. Биковського, „Чорноморський простір. Атлас” Ю. Липи та Л. Биковського, „Початки торгівлі на Чорному морі” Г. Братіяну, „Чорноморська проблема в українській промисловості” О. Кулиняка, „Чорне море. Гідрографічний нарис Чорного моря та його басейну” І. Шовгеніва, „Комунікаційне летунство в чорноморському просторі. Сучасний стан і можливості розвитку” А. Огієнка, „Організація адміністрації морських портів України” Д. Нестеренка, дві книги „Чорноморського збірника”, „Українська гетьманська фльота 1918 р.” М. Плечко тощо.

графічні праці, що свідчать про напружену бібліографічну діяльність і універсальність інтересів П. Зленка як бібліографа, зокрема: «Бібліографія технічної та господарської літератури», «Бібліографія технічної та господарської новітньої української літератури, виданої поза СРСР», «Бібліографія з права, освіти і науки», «Список української преси, що розповсюджувалась у окремих містах Польщі і Чехословаччини», «Систематичний покажчик літератури з українського краєзнавства» [39, спр. 7, 8, 10, 35].

Погляди П. Зленка на історію бібліографії розкрито у статті «Бібліографія», вміщеній в Українській загальній енциклопедії (1930–1935), де він висвітлив розвиток української бібліографії, починаючи з часів Київської Русі. Автор згадує списки книг, вміщені у Галицько-Волинському літописі, Епіфанія Славенцького, як ймовірного автора «Оглавленія книгъ, кто ихъ сложилъ», але, на жаль, оминає увагою бібліографічну діяльність Василя Анастасевича. Також він стисло викладає історію загальної та спеціальної бібліографії Галичини і Наддніпрянської України у ХІХ–ХХ ст., подає перелік бібліографічних видань та оприлюднює імена бібліографів і українських науковців, які укладали покажчики літератури з різних галузей знань [8].

Окремий напрям наукового доробку П. Зленка становлять бібліотекознавчі дослідження, в більшості яких йдеться про маловідомі сторінки історії бібліотечної справи, зокрема, бібліотеки української еміграції, котрі він вважав «кузнями української культури, де виковується зброя за ліпше майбутнє», «арсеналами, де збирають зброю для українських культурних вояків» [10, с. 46], «духовними кузнями, де буде куватися зброя знань для наших людей. Бібліотека може важити дуже багато на терезах народної культури» [10, с. 50]. Вчений спробував дати визначення бібліотеки, зазначаючи, що «не є бібліотекою ще згромаджені навіть у більшому числі книги, коли вони не спрацьовані фахово у доцільно і виразно збудовану будову. Бібліотека лише тоді набуває великої своєї ваги та ужитку, коли це дійсно живий культурний організм із складників загально-культурної системи народу» [10, с. 50]. Він вважав, що саме завдячуючи «непомітним скромним інституціям» — українським бібліотекам зростала українська інтелігенція. За його підрахунками тільки у Празі у бібліотеках Українського вільного університету,

Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова та Соціологічного інституту було зібрано близько 24 тис. назв творів друку, а Українська господарська академія у Подебрадах мала близько 12 тис. назв. Загальна ж кількість книжкового фонду в усіх цих бібліотеках становила біля 50 тис. одиниць [10, с. 46]. Дослідник вважав книжковий фонд важливим джерелом культурницької праці, й тому головне завдання еміграції вбачав у збереженні цього надбання та його упорядкуванні задля доступності усім майбутнім дослідникам, які вивчатимуть український рух та українську наукову думку, про що неодноразово писав у пресі, зокрема в газеті «Діло».

П. Зленко подав докладну історію бібліотеки Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (далі — УВПІ ім. М. Драгоманова), проаналізував її соціальне призначення, матеріально-технічну базу, джерела та динаміку комплектування, тематичний, типологічний і мовний склад книжкового фонду, довідково-бібліографічний апарат, чисельність і склад читачів, а також читаність і обертаність книг упродовж 1923–1928 рр. Окремо він наголосив вплив на організацію роботи бібліотеки її керівників, зокрема першого завідувача Степана Ріпецького, адвоката, політичного та громадського діяча, публіциста, який у 1923–1926 рр. викладав у УВПІ ім. М. Драгоманова соціологію. Згодом його змінив М. Самойлович. Із 1926 р. бібліотеку очолив полковник Ол. Шаповал, а 1928 р. — сам П. Зленко, який на той час отримав спеціальну бібліотечну освіту. Для забезпечення фінансової діяльності бібліотеки значні кошти до 1928 р. виділяло Міністерство закордонних справ ЧСР, а згодом — Міністерство освіти ЧСР. Динаміку фінансування можна простежити за даними, зібраними П. Зленком [10, с. 50]: найбільше коштів виділили у 1925 р., а по тому спостерігалася тенденція до зниження темпів фінансування бібліотеки. Щодо джерел комплектування зазначено, що, крім основних коштів, 10–15 % загального щорічного приросту книжкового фонду становили пожертви окремих осіб, видавництв, громадських установ, завдячуючи чому фонди бібліотеки постійно поповнювались і на 1 жовтня 1928 р. становили більше семи тисяч назв і 11 тис. томів [10, с. 50]. За змістом найбільшу кількість складали книги з літературознавства та суспільних наук. Та, хоча фонди мали переважно

гуманітарне спрямування, в бібліотеці була представлена література з усіх галузей знань, зокрема й релігійна книга. За мовним складом переважали українські книжки, майже третину фонду становили російськомовні друки, третє місце обіймала німецька книга, були також видання чеською, французькою, англійською та іншими мовами. Останнє засвідчує, що викладачі та студенти інституту володіли зазвичай кількома мовами і могли користуватися розмаїтими джерелами з метою отримання якнайповнішої інформації незалежно від мови викладу.

Важливими видаються також дані про кількість читачів бібліотеки УВПІ ім. М. Драгоманова. Так, П. Зленко вказує, що найбільшою була їх чисельність у 1925/26 н. р., коли здійснювалось обслуговування студентів трьох курсів. Згодом після першого випуску та скорочення набору кількість студентів та професорів, які користувалися бібліотекою, зменшилася. Водночас, було чимало читачів, які не навчалися і не працювали в інституті, але позичали книжки у бібліотеці навчального закладу, що вказує на часткове виконання нею функцій публічної книгозбірні. Хоча число читачів і зменшувалася, кількість книговидач у бібліотеці зростала. Так, якщо у період з 1924 по 1927 н. р. у середньому книговидача становила щорічно 4234 книги, то у 1927/28 н. р. вона збільшилася на 1430 одиниць [10, с. 51]. У цьому самому навчальному році найбільше книговидач спостерігалось у березні та червні, коли йшла підготовка до іспитів, а найменше число припадало на серпень, час канікул, і вересень, коли навчальний процес тільки розпочинався. Високим був і коефіцієнт інтенсивності читаності, який становив 27,6 [10, с. 51]. Користування бібліотекою було безоплатним, більшість книг, за винятком рідкісних і цінних видань, видавалися додому, поряд із абонементом існував також читальний зал.

Із метою упорядкування книжкового фонду та розкриття його змісту відповідно до десяткової класифікації кожним відділом були укладені рукописні каталоги у зошитах. На частину фонду від січня 1928 р. розпочалося складання систематичного та абеткового карткових каталогів, запроваджене як найбільш поширене та зручна форма бібліотечного каталогу (дає змогу вносити доповнення та виправлення). Для більш точного контролю за періодичними виданнями

у бібліотеці існували річні каталоги періодичних видань. Бібліотека існувала до часу ліквідації інституту (1933), коли її фонди становили близько 11 тис. томів, серед яких майже вісім тисяч були куплені, а решта подаровані чи пожертвовані. Бібліотека мала унікальні книжкові видання, відсутні в інших пражьких книгозбірнях [6, с. 178]. Після ліквідації навчального закладу книжкові фонди розподілили між Слов'янською бібліотекою у Празі та українською гімназією в Модржанах. Отже, бібліотека УВПІ ім. М. Драгоманова, що існувала у Празі впродовж десяти років (1923–1933) і певний час працював П. Зленко, спрямовувала свою діяльність на забезпечення навчального процесу та підготовку висококваліфікованих педагогічних кадрів, постійно поповнюючи фонди за рахунок купівлі та різного виду пожертв. Це була вузівська книгозбірня, в якій переважали книжки гуманітарного спрямування, відповідно до напрямів підготовки українських студентів у Чехо-Словаччині. Вона існувала при матеріальній підтримці Міністерства закордонних справ ЧСР, без якої ні вона, ні УВПІ ім. М. Драгоманова не зміг би працювати та готувати фахівців. Але від другої половини 20-х рр. XIX ст., коли державна політика ЧСР зазнала істотних змін щодо еміграції, навіть жертовна безоплатна праця українських учених і педагогів, які (сподіваючись на підтримку уряду країни) зі своєї мізерної платні виділяли гроші на утримання інституту та безплатно провадили наукову і видавничу працю, не змогла зберегти навчальний заклад і бібліотеку. Зібраний та проаналізований П. Зленком фактичний матеріал щодо діяльності бібліотеки УВПІ ім. М. Драгоманова і нині не втратив актуальності та становить важливе джерело для вивчення історії українського еміграційного бібліотечного руху.

Як бібліотекознавця П. Зленка цікавили проблеми підготовки кадрів бібліотекарів. Зокрема, у статті «Психологія бібліотекаря» (1927) він спробував подати «психологічний портрет» бібліотекаря й укласти певну програму, за якою мав здійснюватися відбір фахівців. Визначаючи бібліотекаря як «людину, що служить тим або іншим способом основному завданню бібліотеки: бути систематично улаштованою збіркою книг з метою виховання та освіти читача» [22, с. 3], він наголошував його роль у реалізації виховної та освітньої функції книгозбірні. На думку дослідника бібліотекар є по-

середником між книжними скарбами та читачем і покликаний заохотити до читання якомога більшу кількість відвідувачів бібліотеки. Але найбільші вимоги П. Зленко ставив до інтелекту бібліотекаря, його загальної освіти та спеціальної фахової підготовки, самовиховання і самоосвіти. Важливу роль відводив також загальному психологічному та фізичному здоров'ю фахівця, вважаючи, що це має бути людина здорова, емоційна та спокійна (серед психотипів для цієї роботи, на його думку, найбільше підходить тип холерика). Окремо П. Зленко наголошував суспільний характер бібліотечної діяльності, вважаючи почесним місце бібліотекаря у «рядах борців за ліпшу долю, надзвичайно відповідальне, а тому не кожен може його зайняти» [22, с. 10].

Опублікована у «Книголюбі» стаття викликала на сторінках видання жваву дискусію, в ході якої з'ясувалися погляди на бібліотеку та бібліотекаря української наукової еміграції. Зокрема, всесвітньовідомий учений-енциклопедист Д. Чижевський, зауваживши, що лише поділ праці «поміж «вченими» та людьми «практичного» типу має спричинити до розвитку бібліотечної справи та бібліотекознавства» [41, с. 11], відзначив слушність думок П. Зленка щодо необхідності загальної і фахової освіти бібліотекарів та врахування психологічних особливостей людини при розробці системи вимог до них. Загалом, на думку Д. Чижевського, фаховий шлях бібліотекаря повинен бути впорядкований так само, як у педагога чи вченого: отримання освіти, аспірантура, потім практична праця, а до вищої посади «вибираються лише ті, хто на нижчій виявив здібності й хист». Учений вважав, що при цьому «не може знайти себе тенденція закликати до керування бібліотечними справами людей, що хоч і мають вчені або педагогічні заслуги, але з бібліотечною справою ніяк не були зв'язані» [41, с. 19]. Інший учасник дискусії — психолог, філософ, літературознавець, педагог і культурно-освітній діяч Я. Ярема поділяв думки П. Зленка щодо суспільного характеру праці бібліотекаря та необхідності організації фахової підготовки бібліотечних працівників. У контексті історії бібліотечної професіології та бібліотекознавчої термінології інтерес становить визначення Я. Яремою бібліотекаря. Зокрема, він писав: «під бібліотекарем ми будемо розуміти тільки певний спеціальний вид бібліотечного працівника, що має своєю професією виконувати суцільної пра-

ці безпосередньо потрібної для здійснення основного призначення бібліотеки як культурно-суспільної установи, що є одним із засобів освіти та виховання суспільства» [42, с. 19]. При цьому Я. Ярема, як і П. Зленко розглядав бібліотекаря як основну дійову особу у реалізації освітньої, виховної та культурно-громадської функцій бібліотеки.

Свої погляди на проблему підготовки бібліотекарів, зокрема здобуття ними спеціальної освіти, були розвинуті П. Зленком у праці «Українське бібліотечне шкільництво» (Прага, 1941) [39, спр. 22], виданій на правах рукопису. Автор прагне узагальнити історичний досвід бібліотечної освіти у різних державах світу, зокрема, розглядає принципи її формування та розвитку у Німеччині, Франції, Англії та Сполучених Штатах Америки, з'ясовує основні форми навчання та особливості організації бібліотечних шкіл у Японії, Китаї, Мексиці, Чехії та Польщі, аналізує поширення спеціального курсового навчання в Голландії, Індії, Іспанії, Португалії та Норвегії. У ході вивчення значного за обсягом і географічними межами фактичного матеріалу П. Зленкові вдалося виявити спільні та відмінні форми підготовки бібліотекарів у різних країнах світу та накреслити основні складові оптимальної системи бібліотечної освіти: «1) навчання бібліотечного фаху безпосередньою працею в бібліотеці, починаючи з нищих функцій; 2) спеціальні іспитові комісії, що уділяють відповідну кваліфікацію; 3) бібліотечні школи або курси сталого типу; 4) катедри бібліотекознавства, або бібліологічні факультети при університетах; 5) спеціальні фахові бібліотечні школи» [39, спр. 22, арк. 3]. Дослідник узагальнив також історичний досвід бібліотечної освіти в Росії та Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. Характерною для цього періоду формою підготовки кадрів він вважав «курсове короткотермінове навчання» [39, спр. 22, арк. 3], а особливу увагу приділив земствам, які сприяли створенню позашкільно-освітніх курсів, де серед іншого викладалися і бібліотекознавчі дисципліни, оскільки бібліотекарями земських бібліотек працювали переважно учителі народних шкіл. Також П. Зленко проаналізував головні напрями підготовки бібліотекарів у СРСР, викладені А. Покровським на сторінках «Красного библиотекаря» [32] та покладені в основу радянської освітньої програми підготовки кадрів. На думку Петра Андрійовича більшовицький погляд на бібліо-

теку як наймогутніший засіб «класового впливу» суперечить завданням бібліотек в інших державах світу, так само як і антирелігійна пропаганда, участь їх у проведенні певних політичних «кампаній» і різного роду «строительстві» [39, спр. 22, арк. 4]. Підготовка кадрів бібліотекарів полягала у вихованні пропагандистів, що тільки користувалися книгою як засобом впливу на читача, тому склад слухачів радянських бібліотечних шкіл складався переважно з комсомольців або членів комуністичної партії, а в навчальних планах багато годин відводилося вивченню соціально-економічних дисциплін із наголосом на «ленінізмі» та «марксизмі» [39, спр. 22, арк. 4]. За такими самими принципами здійснювалася бібліотечна освіта і в Україні, на особливостях якої П. Зленко зупиняється докладніше, зазначивши, зокрема, що вищу бібліотечну освіту бажаніше здобували на бібліотечних факультетах Харківського інституту народної освіти та Всеукраїнського інституту комуністичної освіти, а також у заснованому 1935 р. Українському бібліотечному інституті у Харкові (мав три факультети: підготовки бібліотекарів для масових бібліотек, підготовки бібліотекарів для дитячих бібліотек і перепідготовки без відриву від виробництва з філіалами у Одесі й Києві [39, спр. 22, арк. 4]). Середню спеціальну освіту здобували на бібліотечних факультетах технікумів комуністичної освіти, згодом реорганізованих у бібліотечні технікуми. Крім того існували короткотермінові (одно та двохмісячні) курси, час навчання на яких згодом був поширений від трьох до шести місяців. Автор проаналізував також навчальні програми за змістом дисциплін і кількістю годин, відведених на їх вивчення, навів статистичні дані щодо контингенту студентів цих навчальних закладів, зупинився на підготовці фахівців у аспірантурі (положення про неї Президія Упрнауки затвердила 3 жовтня 1927 р. [39, спр. 22, арк. 5]), зауваживши, що число аспірантів не було значним, але сам метод виявився успішним і був запозичений із України Московським бібліотечним інститутом⁴ [39, спр. 22, арк. 5, зв.].

---

⁴ 13 грудня 1928 р. Інститут бібліотекознавства Ленінської публічної бібліотеки порушив питання про відкриття аспірантури, яка з'явилася при сприянні завідувачої Бібліотечним відділом Наркомосу М. А. Смушкової. 9 липня 1934 р. Наказом Наркомосу РРФСР Московському бібліотечному інституту було передано аспірантуру Інституту бібліотекознавства [36].

Фактично П. Зленко означив основні складові радянської системи підготовки бібліотекарів, акцентуючи увагу на політичній спрямованості їх навчання. Він вважав за необхідне позбавитися у бібліотечній освіті на Україні «шкідливих більшовицьких тенденцій» і будувати її на національному ґрунті, що має «...навчити, в чім справжнє служіння не тільки власному народові, але й Новій Європі» [39, спр. 22, арк. 6], на міцних наукових підвалинах, які сприятимуть теоретичній і практичній підготовці майбутніх фахівців. Поділяючи погляди своїх сучасників на бібліотекознавство як науку й як навчальну дисципліну, дослідник вважав, що програму навчання варто розбудовувати, розглядаючи бібліотекознавство у його органічних зв'язках із книгознавством і бібліографією як близько спорідненими методами дослідження книги та її соціального призначення [39, спр. 22, арк. 6].

Варто зазначити, що питання бібліотечної освіти цікавили також інших українських фахівців, які перебували на еміграції, зокрема, на IV з'їзді представників українських студентських громад у Польщі, що відбувався в квітні 1922 р. у Варшаві, було ухвалено звернутися з проханням про відкриття кафедри загальної бібліології, бібліотекознавства і бібліографії в Українському університеті у Празі. На жаль, прохання не було задоволене. Проте, на всіх відділах УВПІ ім. М. Драгоманова від 1925 до 1933 р. викладався курс бібліотекознавства для студентів 3-го курсу [39, спр. 22, арк. 5 зв.].

Отже, можна вважати, що П. Зленко розглядав бібліотечну освіту як складову частину єдиної української національної освіти, що існувала в Україні та поза її межами, не зважаючи на різні підходи у формуванні змісту навчальних програм та ідеологічне спрямування.

Погляди П. Зленка на бібліотекознавство як навчальну дисципліну певною мірою розкриті також у складеній ним програмі з основ бібліотекознавства, частина автографу якої збереглася в його особовому фонді в ЦДАЗУ [39, спр. 24]. Запропоновані Петром Андрійовичем перелік тем і кількість годин на їх вивчення дають підстави вважати, що він вважав бібліотекознавство одним із базових курсів початкової підготовки бібліотекарів і співробітників бібліотек, які не мали спеціальної освіти. Запланований курс складався з 12 основних тем. Три перші та початок четвертої у рукописі

відсутні. У збереженій частині четвертої теми йдеться про бібліотечний фонд, «Систематичну і несистематичну розстановку книг», «Особливості систематично-алфавітної розстановки в дитячих бібліотеках» і «Зберігання книжкового майна». П'ята тема «Техніка книгокористування» вивчалася впродовж 20 годин, із яких дев'ять становили практичні заняття, поділені наступним чином: «Техніка абонементу», «Техніка роботи читальні», «Техніка міжбібліотечного абонементу», «Техніка пересувних бібліотек». В наступних темах час на лекційні й практичні заняття розподілявся наступним чином: «Переоблік бібліотечного фонду (ревізія)» — 9 год., із яких 3 год. практичних; «Бібліотечні каталоги» — 3 год.; «Опис книг, складання алфавітного каталогу» (містила розділи «Окремі випадки опису книг», «Колективний автор», «Оформлення абеткового каталогу») — 64 год., з яких 47 практичних; «Систематичний каталог» — 14 год., з яких 8 практичних; «Предметний каталог» — 11 год., з яких 7 практичних; «Каталоги в дитячих бібліотеках» — 6 год., з яких 4 практичні; «Організація каталогів і інструктування читачів» (містила розділи «Організація каталогів» та «Інструктування читачів в питаннях користування каталогами») — 10 год., з яких 8 практичних [39, спр. 24, арк. 1–27]. У програмі були також зазначені теми та завдання для практичних занять.

Як бачимо, збережений варіант навчальної програми з основ бібліотекознавства П. Зленка містив теми, що розкривають основні напрямки діяльності бібліотеки, як-то: формування, розстановку та збереження книжкового фонду, організацію обслуговування читачів, спрямованого на оперативне та повне задоволення їх різноманітних інформаційних потреб. Найбільшу частину програми за кількістю годин становили питання розкриття процесів організації, оформлення та ведення бібліотечних каталогів, зокрема, особливостей користування алфавітним, систематичним і предметним каталогами. Теоретичним проблемам основних розділів бібліотекознавства у програмі відведено більше 30 % навчальних годин, а на формування практичних навичок — близько 65 % часу учбового навантаження. Тобто, програма була орієнтована на розвиток навиків теоретичної та практичної підготовки слухачів, а практичні завдання розглядались як засіб реалізації основного задуму курсу, спря-

мованого на опанування основами бібліотекознавчих знань і формування професійних умінь. Водночас, введення тем, присвячених особливостям розстановки книжкового фонду та відмінностям алфавітного і систематичного каталогів у дитячих бібліотеках, а також проблемам запровадження ілюстрованого та тематичного бібліотечних каталогів може вказувати на певну спеціалізацію навчальної програми (на той час дитячі бібліотеки лише набували поширення, а інформаційні потреби дітей здебільшого задовольняли відділи дитячої літератури публічних бібліотек). Отже, зміст навчального курсу, розробленого П. Зленком, зокрема, включення до його складу частини основних бібліотекознавчих дисциплін, вказує на обізнаність автора та усвідомлення ним необхідності спеціальної освіти для працівників бібліотек.

Із особливою виразністю проблема фахової підготовки бібліотекарів постала у працях П. Зленка, написаних у час формування та розвитку установ позашкільної освіти в Карпатській Україні (автономна республіка у складі Чехо-Словаччини, що існувала у 1938–1939 рр.) та Українській незалежній державі на Закарпатті у березня 1939 р. П. Зленко вважав, що бібліотечна справа у цьому краї найбільш занедбана порівняно з іншими галузями культури, тому необхідно провести велику організаційну роботу по створенню національної бібліотеки Карпатської України, підготовці кадрів бібліотекарів, утворенню мережі бібліотек, які б задовольняли інформаційні потреб населення, котре довгий час перебувало під владою інших держав. Так, у статті «Карпатська Україна мусить мати свою Національну Бібліотеку», опублікованій на сторінках урядової газети «Нова Свобода» у лютому 1939 р. перед самим проголошенням Української незалежної державі на Закарпатті, П. Зленко розглядає національно-культурне значення національних бібліотек світу, одним із головних функцій яких є збирання та зберігання з максимальною повнотою друкованих видань, а також обов'язкового примірника творів друку тієї чи іншої держави для майбутніх поколінь [14]. Він також вказує, що «український народ має своїх національних бібліотек дві: у Києві та у Львові... спеціальні закони забезпечують для них одержання обов'язкових примірників усіх українських друків, які творять основні збірки цих бібліотек» [14]. Говорячи про національні бібліотеки українського народу Петро

Андрійовия, без сумніву, мав на увазі бібліотеку Академії наук УРСР (у минулому Національну бібліотеку України) та бібліотеку Наукового товариства ім. Т. Шевченка, що не могли мали офіційного статусу національних бібліотек у країнах, до яких належали у той час, оскільки національні бібліотеки є головними щодо інших бібліотек своєї держави з тенденцією постійного об'єднання в єдину національну систему [37, с. 17]. Потрібно зауважити, що такі погляди на національну бібліотеку мали й інші українські бібліотекознавці. Так, В. Дорошенко писав: «для наших земель під Польщею це національна установа такого самого значення, що й Всенародна бібліотека України в Києві для східньоукраїнських земель чи пак для УСРР» [5, с. 3]. Перебуваючи під владою інших держав, бібліотека Академії наук УРСР і бібліотека Наукового товариства ім. Т. Шевченка виконували певні функції, притаманні національним книгозбірням, зокрема щодо збирання та збереження вітчизняних друків із виключною повнотою, тому П. Зленко і зазначив, що український народ має дві національні бібліотеки, висловлюючи думку, що й у бездержавних народів можуть бути установи з окремими функціями національних книгозбірень.

Зважаючи на входження українських етнічних земель до складу різних держав у 1939 р. П. Зленко порушив проблему територіального розподілу відповідальності за збирання та збереження української книги, запропонувавши утворити в Карпатській Україні національну бібліотеку, мотивуючи це тим, що у цьому краї не було центральної бібліотеки, в якій би збиралися, зберігалися й опрацьовувалися всі друки, що вийшли й виходять на цій території, зокрема й українські [14]. До 1935 р. у Чехо-Словаччині не було закону про обов'язковий примірник, лише після 1935 р. такий документ з'явився, зобов'язавши всіх видавців Підкарпатської Русі подавати свої видання до національної бібліотеки у Празі та бібліотеки Карлова університету, що уможливило зібрати у Празі видання Підкарпатській Русі та відомості про них [39, спр. 40, арк. 1–2]. У Національній бібліотеці Карпатської України П. Зленко пропонував поряд із сучасними виданнями зберігати рукописні та друковані книги, пам'ятки української книжності. Можливості для утворення значного фонду «старої української літератури» він вбачав у передачі рукописів і друків із фондів українських

емігрантських бібліотек Праги: Українського високого університету, Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, Української техніко-господарської академії, Історичного кабінету та інших установ [39, спр. 40, арк. 1–2]. Отже, йшлося про перерозподіл особливо цінних національних бібліотечних ресурсів, зумовлений характером соціального призначення новостворюваної бібліотеки.

Поряд із пропозицією щодо створення національної бібліотеки П. Зленко висловився про необхідність розвитку мережі публічних книгозбірень на Закарпатті. Зокрема, він зазначав, що «в системі позашкільної освіти, в організації шкіл й різних культурних установ Карпатської України мусять зайняти дуже поважне місце бібліотеки... Карпатська Україна потребує у кожному селі утворити українську бібліотеку, де читали б книжки та газети, налагоджували спільне читання, висвітлювали фільми, організовували популярні виклади» [39; спр. 32, арк. 2]. Зважаючи на потребу налагодження мультикультурного спілкування та міжнаціональної комунікації, характерних для жителів цього регіону України, П. Зленко наголошував важливість «в кожному селі, у кожному місті, всюди по цілій Карпатській Україні мати вишколених бібліотекарів. Коли це вишколення для більш складної системи бібліотек наукової, міської то потребує довших студій та спеціально тому присвятившихся осіб, то для бібліотек менших це може бути легко зробити курсами короткотерміновими» [39; спр. 32, арк. 2]. Він вважав, що у селі до такої праці можна залучити вчителів або священників, «дати цим робітникам можливість придбати потрібне знання з бібліотечної техніки та основ провадження народних бібліотек» [39; спр. 32, арк. 2], організувавши літні курси, що не потребували великих витрат, але дуже допомогли б державі у проведенні культурно-освітньої роботи. П. Зленко пропонував зробити літні курси, під час яких учителі чи інші культурно-освітні працівники могли б набувати знань із основ організації роботи народних бібліотек, традиційними та щорічними.

Привертають увагу сучасного науковця також праці П. Зленка, присвячені історії бібліотечної справи, зокрема, публікації на сторінках «Української книги», згодом об'єднані у окремому виданні «Приватні бібліотеки на Україні» (Л., 1937) [21]. Автор аналізує особливості приватних зібрань ча-

сів Київської Русі (рукописні книги, літописи, архівні матеріали, договірні грамоти тощо), зокрема, легендарної бібліотеки Ярослава Мудрого, переданої на митрополичу кафедру Св. Софії (стала першою державною бібліотекою, доступною різним верствам населення), бібліотек великих князів Святослава Ярославича, Миколи Святоші, Володимира Васильковича Волинського. На його думку, ці книгозбірні зазнали впливу Візантії та грецької культури і є свідченням першої доби книжкової культури на українських землях [21, с. 6–7]. П. Зленко порівняв кількісний склад цих книгозбірень із існуючими тогочасними європейськими книжковими зібраннями, зокрема, бібліотекою Оксфордського університету та відомою бібліотекою Миколи де Ніколаса, зазначивши також впливи культури Західної Європи на формування української книжкової традиції.

До окремого виду приватних книгозбірень дослідником були виділені бібліотеки українського духовенства XVI–XVII ст. як найбільш освіченої верстви суспільства. Окремо подано тематичну характеристику книжкового зібрання Мелетія Смотрицького, Єпифанія Славенецького та Петра Могили, для фондів яких характерними були книги історичного, теологічного, правничого та філософського змісту, написані латинською, грецькою, польською та іншими слов'янськими мовами. Бібліотекам визначних українців з кінця XVII та початку XVIII ст., серед яких Степан Яворський, Данило Туптало (Св. Дмитро Ростовський) та Теофан Прокопович, які сприяли культурній перебудові Московщини в європеїзовану Російську імперію, П. Зленко присвятив окремі розділи. Так, він проаналізував джерела комплектування книжкового зібрання С. Яворського, навів його кількісний, тематичний і мовний аналіз, рукописний каталог, а також прослідкував долю зібрання після смерті власника.

Також дослідив він рукописний каталог книжкового зібрання Дмитра Туптала, зупинившись на латинських, польських та інших слов'янських друках, що входили до її складу. Як зазначив П. Зленко, «його бібліотека була одним з тих шляхів європейської культури на схід, куди проникали ідеї Західної Європи старанням і працею «людей українських» [21, с. 22]. Характеризуючи книжкове зібрання Теофана Прокоповича, Петро Андрійович відзначив відсутність спеціальних досліджень щодо нього, а відтак на-

явність розбіжностей у описах кількісного та змістовного складу зібрання. Цьому, на його думку, могла б зарадити публікація складеного ієродияконом Епіфанієм каталогу, що мав 240 сторінок рукописного тексту. Оскільки бібліотека Т. Прокоповича мала у своєму складі як особливо цінні книжки, так і рідкісні рукописи, П. Зленко окремо вказує, що книжкова колекція після смерті свого господаря була розпорошена між різними духовними та світськими закладами, а, відтак, потребує нагального об'єднання. Вже після виходу книги автор доповнив низку її розділів новою інформацією, зокрема додав до згадуваного вище розділу відомості про те, що Т. Прокопович позичав книжки іншим особам, на що вказує листування між ним і Я. Марковичем [39; спр. 16, арк. 18–18 зв.].

В окремий вид приватних бібліотек П. Зленко виокремив бібліотеки українських гетьманів. Зокрема, він зібрав поодинокі відомості про бібліотеки Самойловича та Івана Мазепи, завдяки збереженим дев'яти із 44 листів, що становили частину каталогу, складеного власником (копію зробив його син Григор), ґрунтовніше висвітлив тематичний зміст і мовний склад книгозбірні Пилипа Орлика [21, с. 197]. Також П. Зленко охарактеризував бібліотеки Кирила Розумовського у своїй батури́нській бібліотеці гетьман мав фахового бібліотекаря (француз Адам) та палітурника, а каталог його московської книгозбірні являв собою об'ємний двотомник, у першому томі якого містився загальний каталог бібліотеки у двох частинах, а другий розкривав фонд видань XV ст., що, поряд із архівом К. Розумовського, складала унікальну на той час колекцію.

Виокремив П. Зленко як окремий вид приватних бібліотек також книгозбірні козацької старшини, в яких зберігалися латинські, польські, німецькі та французькі теологічні, математичні, історичні, мовознавчі, географічні видання, що вийшли друком у київських, чернігівських, московських, петербурзьких та інших видавництвах. Автор навів короткі відомості про бібліотеки лубенського полковника Кулябки, бунчукового товариша стародубського полку Степана Лашкевича, братів Олександра та Ілька Безбородьків, Віктора, Аркадія та Василя Кочубеїв, згадав про книжкове й архівне зібрання кількох генерацій українського роду Милорадовичів. Окремо зупинився він на історії формуван-

ня книжкового зібрання генерального хорунжого Миколи Ханенка, навівши відомості про джерела комплектування, тематичний і видовий склад фонду, рукописний каталог, а також про читацькі вподобання господаря бібліотеки та осіб, яким той позичав книжки. Згодом П. Зленко доповнив ці відомості розповіддю про бажання М. Ханенка відкрити у м. Глухові гімназію [39; спр. 16, арк. 28–28 зв.]. Згадав Петро Андрійович і про історію унікального зібрання генерального підскарбія Якова Маркевича, що містило рукописні та друковані книжки, автографи державних, військових, релігійних та інших діячів, а також грамоти й універсали, документи з історії міст і сіл, окремих українських родин, а також мало належно укладені систематичний і предметний каталоги.

У заключному розділі нарису П. Зленко висвітлив проблеми формування приватних бібліотек після ліквідації гетьманства 1764 р. На той час, хоча інтерес до стародруків і архівів, у яких йшлося про далекі та нещодавні історичні події, ще не був утрачений, стародавні українські культурні традиції вже порушувалися на користь інтересу до загальноєвропейських, європейських (переважно французьких) зразків. Відтак, у бібліотеках все більше з'являлися чужоземні видання, засвідчуючи прихід нового періоду в історії формування особових бібліотек, що його автор називає «в полоні чужої культури» [21, с. 48]. Характеризуючи приватні бібліотеки цього часу, зокрема, книгозбірню Івана Лукашевича, діди́ча, який проживав у селі Кононівці Пирятинського повіту, П. Зленко описав її фонд, що складався зі стародруків і книжок цивільного друку, а також навів відомості про збірки рукописів, українських актів XVI–XVII ст. та інші документи.

Щодо інших діди́чів, які теж були книголюбамі та мали книжкові зібрання у своїх маєтках, то він згадав бібліотеку й архів Лашкевичів на Чернігівщині, М. Судієнка з Новгородсіверського, князів Вишневецьких із Волині, графів Потоцьких із Поділля, бібліотеку й архів графів Пржездецьких із Проскуровщини, графів Ржевуських тощо. Та, аналізуючи соціально-культурне значення цих зібрань, П. Зленко наголошує, що вони не були органічно пов'язані з Україною і її минулим, а за змістом та мовою відбивали здебільшого вплив «французького життя». Якщо у попередні періоди питомою ознакою бібліотечних збірок був їх латино-

грецький склад, тепер їх ознакою стала багатомовність (зазвичай, французька, німецька, польська, російська мови). За змістом книжки були переважно історичні, хоч не бракувало також природознавчих і белетристичних [21, с. 52].

Окремо слід зазначити, що важливим здобутком дослідження «Приватні бібліотеки на Україні» (Л., 1937) є подана до кожного розділу бібліографія, яка засвідчує його ґрунтовну джерельну базу.

П. Зленко постійно вдосконалював свій нарис, доповнюючи його все новими і новими фактами та узагальненнями, ймовірно, готуючи перевидання. Водночас, на тривалий інтерес дослідника до проблем історії приватних бібліотек на Україні вказує також рукопис праці «Приватні бібліотеки на Україні в XVIII–XIX ст.», обсягом близько 250 сторінок, що хронологічно є продовженням вище згаданого нарису. Текст рукопису складається з наступних розділів: бібліотеки української старшини та дідичів-українців, бібліотеки поляків-дідичів (Волині, Поділля, Київщини, Галичини), бібліотеки учених, урядовців, адміністраторів і бібліотеки духовенства [39, спр. 15, арк. 1–249 арк.]. Зібрані відомості про історію бібліотек князів Вишневецьких [39, спр. 15, арк. 123], каталог книгозбірні С. Понятовського, [39, спр. 15, арк. 133], склад фонду книжкової колекцій Т. Чацького [39, спр. 15, арк. 138], графів Хадкевичів [39, спр. 15, арк. 146], історію родинного книжкового зібрання Шадуарів [39, спр. 15, арк. 149–153], графів Потоцьких [39, спр. 15, арк. 164], графів Пржедецьких [39, спр. 15, арк. 166]. Окремо П. Зленко зупинився на характеристиці бібліотеки В. Антоновича, з її унікальною колекцією книг із археології, історії, географії, етнографії, мемуарів, статистики, а також на бібліотеках знаних учених і громадських діячів Одещини, Харківщини та Катеринославщини М. Бунге та В. Лесевича [39, спр. 15, арк. 182, 184]. Виокремив автор також історію та географію книжкового зібрання князя М. Воронцова [39, спр. 15, арк. 201–202], охарактеризував збирацькі та читацькі інтереси графа О. Строганова [39, спр. 15, арк. 205] тощо. Нині цей рукопис із історії приватних бібліотек на Україні становить значний інтерес для вивчення історії бібліотечної справи та книжкової культури, оскільки крім значного фактичного матеріалу суттєво розширює персонологічний ряд власників бібліотек і дає уявлення про склад книжкових колекцій

і зібрань, бібліофільські та книгознавчі інтереси найбільш освічених верств суспільства. Також не втратив він і джерелознавчого значення.

У контексті вивчення історії бібліотек окремих особистостей П. Зленко уклав бібліографічний покажчик «Бібліотеки гетьмана Івана Самойловича та його синів», рукопис якого обсягом близько 200 аркушів становить неабиякий інтерес для дослідників [39, спр.7]. Збереглися також варіанти його роботи над історією бібліотеки Київського університету Св. Володимира. Дослідника цікавили причини заснування та історія створення вузівської книгозбірні, формування її фонду тощо [39, спр.18. арк. 1–20].

Важливим напрямом дослідницької праці П. Зленка було також вивчення книгознавчої проблематики. Так, досліджуючи проблеми історії книги, він зазначав, що український народ ознайомився з книгою на початку свого культурного розвитку завдяки Святому Письму, що користувалося великою пошаною. Так само почесне місце посіла книга в українській народній творчості, приповідках, легендах, піснях. Відзначаючи культурні впливи інших держав на українську книжку в періоди перебування України під їх владою, П. Зленко наголошує, що «історії української книги етнологія прислужилася матеріалом, що зовсім ясно означає місце книги у народнім побуті, значення книги й підвалини для розвитку книголюбства, яким позначилися наші предки» [15, с. 95]. Досліджував Петро Андрійович також празькі видання визначного книголюбця, видавця та перекладача Франциска Скорини. Йому вдалося виявити, що використаний у друках Ф. Скорини шрифт подібний до напівуставного письма церковнослов'янських пам'яток XV ст. в Україні та зробити висновок про їх органічні зв'язки з українськими літературними пам'ятками, а, відтак, довести вплив на творчість Ф. Скорини, поряд із іншими, й української культури [20]. Водночас, П. Зленко намагався визначити цільове та соціально-культурне призначення книг Ф. Скорини, показати їх значення для культурно-просвітницьких процесів у межах слов'янства.

П. Зленко стверджував, що «книжка є той найбільший культурний скарб кожного шануючого своє минуле й сучасне народу. Книжка — то заповіт наших предків і наш — нащадкам» [39, спр. 32, арк. 1]. Йому належить спроба визна-

чення україніки як явища, викладена у замітці «Що таке україніка, зміст і обсяг україніки» [39], зокрема, він зазначав: «Книга в сучасній формі — це лише одна з форм документів літературної творчості, тому треба встановити ширше поняття, яке обіймало б й творчість як минулих часів, так і майбутніх. Таким можна було б рахувати «літературний документ», чи то рукопис, чи розмножений у будь-якій технічній формі, Основною ознакою літератури є її приналежність культурі певного народу, видимі сліди цієї приналежності: автор, мова й зміст $f(a, b, c)$, коли змінюється одна зі змінних (b, c), приналежність літератури не порушується. Україніка — це твори авторів-українців, коли вони написані чужою мовою при умові, що автор є учасником і літературної продукції. Твори про Україну чужих авторів $f(z, b, c)$, $f(z, x, c)$, $f(z, x, y)$, або твори чужих авторів українською мовою про Україну — це звичайно такий літературний документ, що належить не одній, а кільком (починаючи від 2-х) культурам. Категоричною ознакою... є змінливість не одного, а двох відразу, власне: автора і мови, автора і змісту, мови й змісту» [49].

Досліджував П. Зленко також історію українського еміграційного книговидання, якій присвятив роботу «Друки української еміграції в ЧСР» (1920–1930), де порушив проблему «невтомної «каменярської» праці науковців і культурно-освітніх діячів, що вони здійснювали за межами батьківщини» [11, с. 229] та впливу культурного і політичного життя еміграції на розвиток еміграційної книжкової продукції. Він вважав за необхідне з особливою увагою ставитися до збирання фактичного матеріалу з історії книги української еміграції, що віддзеркалювала життя кількох поколінь вигнанців, окремо наголошував на важливості її реєстрації з максимальною повнотою та вказував, що «емігрантська книга є певна цілісність, вона відбиває певні моменти життя тої масової еміграції з українських земель, що знайшла собі притулок в ЧСР» [11, с. 229]. Саме тому, очоливши часопис «Український тиждень», П. Зленко ввів розділ «Бібліографія», в якому подавалась інформація про українську книгу. Водночас, він постійно наголошував на відсутності у ЧСР центру, де б збиралися й зберігалися «в комплекті» українські друки, що унеможливило вицерпну повноту бібліографічних покажчиків українських емігрантських видань, а, відтак, закликав діячів книги упо-

рядковувати якнайповніше відомості про українські друки за межами України. Сам Петро Андрійович провів ґрунтовний статистичний аналіз назв видань українською мовою в ЧСР за 1920–1930 рр, здійснивши певну систематизацію друків за Міжнародною десятковою класифікацією, а також місцем видання та видавництвом, роком видання, числом назв книг і назв періодичних видань. Він зробив висновок, що серед типів емігрантських видань переважала навчальна книга, зокрема, літографований підручник, підкреслив провідну роль наукової книги, зупинився на мистецькому оформленні емігрантської книги, відзначивши, зокрема, наявність у багатьох українських видавництв видавничих знаків, виконаних такими знаними митцями як В. Січинський, І. Мозалевський та В. Цимбал. Також П. Зленко подав одну з перших класифікацій еміграційних видавництв, виділивши: видавництва під власною назвою, видавництва організацій та установ, видавництва окремих осіб і видання власним коштом, систематизував видавництва за місцем розташування та виявив чеські друкарні, в яких виходили українські книги. Заслугою українських видавництв на еміграції у ЧСР П. Зленко вважав насамперед можливість друку без політичної цензури, а також те, що «українська емігрантська книга репрезентувала книжкову продукцію тут в Європі тоді, коли ще радянська книга не знайшла собі сюди шляху» [11, с. 240]. Водночас, розуміючи історико-культурне значення систематизації фактичного матеріалу з історії еміграційної книги та книжкової справи як «повинність дати майбутньому дослідникові матеріал по змозі упорядкований» та дбаючи про поширення української книги за кордоном, де не володіють українською мовою, бібліограф привертав увагу українських видавців до точної бібліографічної індексації видань [12].

П. Зленкові належить праця з історії української книги з 1917 по 1937 рр. на Наддніпрянській Україні, де зазначено, що найбільший розквіт українських видавництв спостерігався у 1918 р., коли утворилася значна видавнича мережа, що продукувала видання різноманітного змісту і форми. Та після встановлення радянської влади книгу «окупанти використовували як знаряддя амбіцій своїх політичних гасел, з часом укріплення совітської влади книга взагалі стає монополією її...» [39, спр. 39, арк. 7]. Дослідник пов'язав розви-

ток книжкової продукції в УРСР з появою радянської інтелігенції: «новий совітський покупець книги приходять щойно пізніше, коли ж то почалося витворюватися кадри совітської інтелігенції» [39, спр. 39, арк. 9].

Досліджуючи динаміку книговидання в радянській Україні, П. Зленко вивчав статистику друку, аналізував кількість назв, накладу, обсяги видань, їх мовну спрямованість, а також праці українських науковців. Певною мірою він поділяв погляди А. Козаченка щодо етапів книгодрукування на початку ХХ ст.: «1) до 1920 р., до укріплення радянської влади в Україні; 2) до кінця 1921 року — періоду монополізації продукції Всеукрвидавом — занепад продукції; 3) період НЕПу — збільшення продукції з наближенням її досягнень до совітської висоти числа видань» [39, спр. 39, арк. 9]. Щодо подальшого розвитку книжкової продукції, то П. Зленко розподілив її на два етапи: «4) перша п'ятирічка рр. 1928–1932 — колективізація й індустріалізація викликали значне зацікавлення технічною й сільсько-господарською книгою; 5) друга п'ятирічка 1933–1938 — поруч з ліквідацією троцькістів та збільшеною боротьбою з націоналістичними ухилами відзначалися сталим зниженням якісної й кількісної продукції книжок» [39, спр. 39, арк. 9; 27]. Отже, в основу цього поділу покладено соціально-економічні зміни, що відбувалися в Україні впродовж досліджуваного П. Зленком періоду та мали вплив на динаміку книжкової продукції, її зміст, мовну приналежність і соціальне призначення.

Погляди П. Зленка на книгознавство як науку висвітлені в його рецензії, присвяченій аналізу книгознавчої проблематики на сторінках «Української загальної енциклопедії». Відзначивши, що у цьому виданні допитливий читач може знайти чимало цікавого, він, водночас, зауважив, що укладачі дуже неувважливо поставилися до книгознавства, оминувши увагою такі гасла як «абетковий каталог», «абетковий покажчик», «бібліопсихологія», «бібліотечна класифікація», «бібліотечна школа», «бібліотечне законодавство», «децимальна класифікація», «картковий каталог», «каталогізація», «книжкова продукція», «книжкові шкідники», «міжнародний абонемент», «наукові бібліотеки», «національні бібліотеки», «обов'язковий примірник», «палітурка» тощо [39, спр. 42, арк. 1]. Також П. Зленко навів прізвища друкарів і книгознавців, чийі імена незаслужено були забуті

на сторінках енциклопедії (скажімо, друкарів Гистваттіста Бодоні та Чристапа Плантіна (останній створив надзвичайно гарні друкарські шрифти), визначного чеського книгознавця Л. Жівного (праці виходили також українською мовою), київських видавців і книгорозповсюджувачів братів Літових), а також вказав на осередки забуті у виданні : одну з перших київських книгарень «Киевской Старинь», «Благотворительное общество издания общепользных и дешових книг» у С-Петербурзі (випускало популярні книги з природознавства, сільського господарства, права та медицини, що активно поширювалися в Україні), українські видавництва «Дзвін», «Знання та Сила», «Криниця» та багато інших [39, спр. 42, арк. 2–3]. Не справедливо випали з поля зору укладачів також відомості про приватні українські приватні бібліотеки, котрі за складом і змістом своїх книжкових фондів мали історичне значення, зокрема це книгозбірні П. Могили, Т. Прокоповича, С. Яворського, Д. Тупталенка, з пізніших часів — Д. Багалія, О. Безбородька, О. Бодяньського, П. Безсонова, В. Броель-Плятера, М. Бунге, М. Василенка, кн. К. Вишневецького, кн. М. Воронцова, кн. Д. Голіцина, Р. Губа, М. Довнар-Запольського, В. Іконнікова, М. Комарова, М. Корфа, А. Кочубея, Крапшевського, А. Кримського, О. Лазаревського, І. Лукасевича, Марковичів, Милорадовичів, І. Олізара, граф. Ф. Плятера та інших. Він уточнював інформацію про видавничу та книгопоширюючу діяльність Должикова (Люткович-Темниця), П. Куліша, Б. Грінченка, В. Доманицького та інших діячів книжкової справи. П. Зленко висловив думку, що «книгознавство, що набирає все більше ваги й в Україні, що поза Збручем і в усіх європейських країнах та Америці, це книгознавство, що здобуло собі вже університетські катедри, воно в Галичині все ще не піднеслося з пелюшок... і в УЗЕ не знайшлося місця для «якось там книгознавства» [39, спр. 42, арк. 5]. Варто відзначити, що у рецензії П. Зленка зауваження щодо пропущених в енциклопедії гасел у галузі книгознавства та бібліотекознавства хоч і є слушними, але, здебільшого продиктовані специфікою вимог до видань такого типу. Водночас, його пропозиції певною мірою сприяли включенню до розділу «Україна», вміщеному у третьому томі згаданого видання, окремого гасла «Книгознавство», написано П. Зленком. Таким чином йому вдалося популяризувати серед широких

верств населення, на яких розраховане універсальне довідкове видання, знання про основні книгознавчі установи та спеціальні часописи, з'їзди та конференції, у межах яких відбувався розвиток науки про книгу, а також подати коротку бібліографію праць згаданої тематики.

Подальший розвиток книгознавчих поглядів П. Зленка простежується у його «Огляді книгознавчих дослідів», вміщеному в «Енциклопедії українознавства» (1949) [18]. Огляд складається з трьох частин, у першій з яких — «Книгознавство Центральної і Східної України» зазначено, що передумовою появи наукових досліджень із книгознавства слід вважати розвиток історико-літературної та палеографічної науки, праць, оприлюднених на сторінках періодичних видань «Киевская Старина», «Труды Киевской Духовной Академии», «Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка» та інших. Автор справедливо вважав, що нову добу українського книгознавства започаткував журнал «Книгарь», який вміщував фахові статті та нотатки, рецензії на книгознавчі видання, а також інші спеціальні фахові видання, що виходили друком у цей період. Розвитку книгознавства сприяли також новостворені фахові установи, як то: Українська книжкова палата, Всенародна бібліотека України, Український науковий (з 1926 — дослідний) інститут книгознавства (опікувався найвідомішим книгознавчим журналом «Бібліологічні Вісті», що охоплював майже всі напрями книгознавчої науки) [18, с. 1006].

Як частину книгознавства, П. Зленко розглядав бібліотекознавство, що було характерним для тогочасної наукової думки, і тому у своєму огляді вказував на причини, що спонукали розвиток бібліотекознавства, зокрема: збільшення мережі бібліотек, утворення громадських товариств, проведення спеціальних з'їздів і конференцій, активізація бібліотекарів як соціально-професійної групи. У контексті розвитку книгознавства він подавав також поступ і зміцнення книгарського руху, книготорговельних організацій та установ книжкової торгівлі. Окрема частина огляду об'єднала відомості про «Книгознавство Західної України й еміграції», де йшлося переважно про книгознавчі періодичні видання та громадські організації, у межах яких спостерігалося вивчення проблем книги та книжкової справи. Аналізуючи книгознавчі праці автор подав найважливіші дослідження

у галузі історії української книги та друкарства, теорії книги та книгознавства, мистецтва книги (оправи, екслібрисів, видавничих знаків), історії бібліотек, каталогізації, бібліотечної педагогіки та психології, видавничої справи, друкарської техніки, а також оприлюднив персонологічний ряд дослідників книгознавчої тематики та проблематики.

Підсумовуючи, маємо визнати, що науковий і практичний доробок П. Зленка суттєво вплинув на розвиток української бібліології. Зокрема, його бібліографічні роботи, що містять значний фактичний матеріал щодо історії України та наукових здобутків української еміграції, за широтою хронологічних меж і універсальністю тематики, а також обсягу видань становлять помітне явище в українській бібліографії та сприяють розвитку історії, національної загальної та історичної бібліографій, розширюють і доповнюють бібліографію україніки та її термінологічне забезпечення. Водночас, бібліографічні роботи Петра Андрійовича, присвячені переважно історичній проблематиці, не зважаючи на складність бібліографічних пошуків на еміграції, зумовлену відсутністю цілісних зібрань українських друків, що унеможлиблювало їх виключну повноту, сприяють створенню джерельної бази для ґрунтовного вивчення історії визвольної боротьби українського народу першої половини ХХ ст. та її провідних діячів. Особлива їх цінність полягає у наданій інформації як про окремі видання, так і про статті в періодиці, що зберігалася в зарубіжних бібліотеках і еміграційних книгозбірнях Галичини, де українські друки були представлено з більшою повнотою, ніж у радянській Україні.

Щодо бібліотекознавчого спадку П. Зленка, то слід наголосити, що він вперше в українському бібліотекознавстві та історії бібліотечної справи України систематизував особисті бібліотеки української інтелектуальної еліти, зробив спробу подати історію створення та долю зібрань, здійснити тематико-типологічний і мовний аналіз складу фондів, виявити джерела комплектування, географію переміщення тощо. Його праці сприяли комплексній реконструкції історії особистих бібліотек, виявленню регіональних особливостей книжкових зібрань, визначенню їх ролі в історії бібліотечної справи України, а також розширенню джерельної бази для подальшого вивчення цього суспільно-культурного явища. Помітним також є внесок дослідника у розвиток бібліотекоз-

навства як навчальної дисципліни, психологічного аспекту бібліотечної професій та вивчення історії бібліотечної освіти і підготовки кадрів бібліотекарів.

Дослідження П. Зленка мають непересічне значення для вивчення історії українського еміграційного книжкового руху та українських друків за межами України, його узагальнюючі статті у галузі історії української книгознавчої думки широко популяризували знання про напрями досягнень у галузі книгознавства, а вся наукова та практична діяльність у галузі бібліології загалом спрямовувалася «для добра прийдешніх поколінь українського народу».

1. *Березкіна В. В.* Документальна спадщина видань української діаспори у фондах відділу зарубіжної україніки [Текст] / В. В. Березкіна // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 392–406.
2. *Бойко О. Д.* Крути, бій 1918 [Текст] / О. Д. Бойко / Енциклопедія історії України. – Т. 5. Кон-Кю. – К. : Наук. думка. 2008. – С. 421.
3. *Видавничо-книгарська справа* [Текст] / Б. а. // Книголюб. – 1932. – № 1–2. – С. 67.
4. *Гуцаленко Т.* Зленко Петро Андрійович [Текст] / Т. Гуцаленко // Укр. журналістика в іменах : зб. документів. Вип. 1. – Л., 1994. – С. 76–78.
5. *Дорошенко В.* Українська національна бібліотека (Бібліотека наукового т-ва ім. Шевченка у Львові) [Текст] / В. Дорошенко. – Л., 1936. – 23 с.
6. *Заремба О.* Видавничо-бібліотечна діяльність української еміграції [Текст] О. Заремба. – К. : Логос, 2004. – 175 с.
7. *Зленко П.* Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931 [Текст] / П. Зленко. – Прага, 1932. – VII + 154 с. літогр.
8. *Зленко П.* Бібліографія [Текст] / П. Зленко // Укр. загальна енциклопедія : книга знання : в 3-х тт. : багато ілюстрована, з кольоровими таблицями, мапами та образками / під гол. ред. І. Раковського. – Л.; Станіславів; Коломия : Вид. кооп. Рідна школа, [1933]. – Т. 3. – С. 810–812.
9. *Зленко П.* Бібліографія видань Р. У. П. на виставці у Празі дня 11 лютого 1930 р. [Текст] / П. Зленко // Книголюб. – 1930. – № 1. – С. 55–65.
10. *Зленко П.* Бібліотека Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі [Текст] / П. Зленко // Книголюб. – 1928. – № 3–4. – С. 44–56.
11. *Зленко П.* Друки української еміграції в Ч. С. Р [Текст] / П. Зленко // Книголюб. – 1930. – № 4. – С. 228–241.
12. *Зленко П.* З бібліографічної практики українських видавництв [Текст] / П. Зленко // Книголюб. – 1928. – № 1–2. – С. 28–31.

13. *Зленко П.* Зимовий похід : матеріали до бібліографічного покажчика [Текст] / П. Зленко. – Прага, 1935. – 14 с.
14. *Зленко П.* Карпатська Україна мусить мати свою Національну Бібліотеку [Текст] / П. Зленко // *Нова свобода*. – 1939. – 22 лют. (Хуст). – С. 1.
15. *Зленко П.* Книга в українській народній словесності [Текст] / П. Зленко // *Укр. книга*. – № 5. – Краків ; Л., 1943. – С. 88–95.
16. *Зленко П.* Крути : бібліогр покаж. [Текст] / П. Зленко. – Б/м. ; б/д. – 1 с.
17. *Зленко П.* Ненаукова бібліографія наукових праць [Текст] / П. Зленко // *Книголюб*. – 1931. – № 2. – С. 41–45.
18. *Зленко П.* Огляд книгознавчих дослідів [Текст] / П. Зленко // *Енциклопедія українознавства : в 2-х тт. ; під ред. В. Кубійовича і З. Кузелі*. – Т. 1. Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. – С. 1006–1008.
19. *Зленко П.* Періодичні видання Наддніпрянщини в 1918 році [Текст] / П. Зленко // *Укр. книга*. – 1938. – № 6/7. – С. 119–120.
20. *Зленко П.* Празькі видання Ф. Скорини [Текст] / П. Зленко // *Книголюб*. – 1927. – № 2. – С. 11–20.
21. *Зленко П.* Приватні бібліотеки на Україні: іст. нарис/ *Укр. книгознавча бібліотека*. – Л., 1937. – 51 с.
22. *Зленко П.* Психологія бібліотекаря [Текст] / П. Зленко // *Книголюб*. – 1927. – № 4. – С. 1–11.
23. *Зленко П.* Симон Петлюра : матеріали до бібліографічного покажчика [Текст] / П. Зленко / *Укр. б-ка ім. С. Петлюри в Парижі*. – Париж, 1939. – 70 с.
24. *Зленко П.* Українські приватні бібліотеки [Текст] / П. Зленко // *Українська книга*. – 1937. – № 9/10. – С. 199–200.
25. *Зленко П.* Українську Січові Стрільці [Текст] / П. Зленко. – Варшава–Прага. – 1935. – 34 с.
26. *Зленко П.* Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931 [Текст] / П. Зленко ; Канадський ін-т укр. студій, Альбертський ун-т ; ред. серії Е. Касинець. – Едмонтон, 1990. – 154 с. (Серія довідників. Довідник № 39).
27. *Козаченко А.* Книжкова продукція УРСР (1923–1926) [Текст] / А. Козаченко // *Бібліологічні Вісті*. – 1927. – № 2. – С. 24–45. Відбиток.
28. *Косенко О.* Джерельно-документаційний потенціал документів особового фонду Петра Зленка [Текст] / Олена Косенко // *Вісник ІЦДАЗУ*. – 2012. – С. 59–73.
29. *Мушинка М.* Зленко Петро Андрійович [Текст] / М. Мушинка / *ЕСУ*. – Т. 10. 3 – ЗОР. – 2010. – С. 617.
30. *Ніколаєва Т.* Документи з фондів Центрального архіву зарубіжної україніки до II Українського наукового з'їзду у Празі 1932 р. [Текст] / Т. Ніколаєва // *Бібл. вісн.* – 2013. – № 1. – С. 33–35.
31. *Патрушева Т. О.* Зарубіжна україніка у фондах наукової бібліотеки НаУКМА [Текст] / Т. О. Патрушева // *Наук. записки*. – Т. 9, ч. 1 : Спец. вип. / [редкол. : Брюховецький В. С. та ін. ; упоряд. Антонюк Н. Г., Брик М. Т.] ; Нац. ун-т «Киево-Могилянська академія». – К. : КМ Academia, 1999. – С. 59–62.
32. *Покровский А.* О высшем образовании библиотечных работников [Текст] / А. Покровский // *Красный библиотekarь*. – 1930. – № 11. – С. 24–31.

33. *Сірополко С.* Передмова [Текст] / С. Сірополко / Зленко П. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931. – Прага, 1932. – С. V–VI.
34. *Смогоржевська І.* Книгознавчі дослідження П. Зленка в часописі «Українська книга» [Текст] / І. Смогоржевська // Укр. періодика : історія і сучасність : доп. та повід. VII Всеукр. наук. теорет. конф. (Львів, 17–18 травня 2002 р.). – Л., 2002. – С. 703–708.
35. *Смогоржевська І.* Творча праця для «добра прийдешніх українських поколінь» [Текст] / І. Смогоржевська // Вісн. Кн. палати. – 2002. – № 7. – С. 40–43.
36. *Столяров Ю. Н.* Столетие библиотечного образования в СНГ и республиках ближнего зарубежья [Электронный документ] / Ю. Н. Столяров. – Режим доступа : <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2013/disk/014.pdf>. – Название с экрана.
37. *Тюлина Н. И.* Национальная библиотека. Опыт типологического исследования [Текст] / Н. И. Тюлина. – М., 1988. – 184 с.
38. *Хроніка Українського товариства прихильників книги* [Текст] // Книголюб. – 1929. – Кн. III–IV. – С. 47.
39. ЦДАЗУ, ф.10, оп. 1.
40. *Чижевський Д.* До психології читача та читання [Текст] / І. Д. Чижевський // Книголюб. – 1928. – № 3–4. – С. 12–26.
41. *Чижевський Д.* Психологія і бібліотечна справа. (Відгук на статтю П. Зленка «Психологія бібліотекаря») [Текст] / І. Д. Чижевський // Книголюб. – 1927. – № 4. – С. 11–20.
42. *Ярема Я.* Психологічна характеристика бібліотекаря. (Продовження дискусії) [Текст] / Я. Ярема // Книголюб. – 1929. – № 1–2. – С. 18–47.

Ківшар Т. І. Внесок празької української еміграції у розвиток бібліографії, бібліотекознавства, книгознавства: діяльність Петра Зленка (20–40 рр. ХХ ст.)

На основі вивчення архівних джерел та аналізу наукової спадщини здійснено реконструкцію життєвого шляху та творчого доробку Петра Андрійовича Зленка, зроблено спробу визначити його внесок у розвиток української бібліографії, бібліотекознавства та книгознавства, а також розширити перелік імен діячів празького еміграційного книжкового руху та актуалізувати значення їх наукового доробку для поступу наукової думки. Відзначено, що значна частина наукової спадщини П. Зленка, в якій містяться концептуальні ідеї в галузі бібліології, ще мало відома фахівцям як через обмежений наклад видань його праць, публікацій в українських еміграційних виданнях або спеціальній періодиці, виданій за межами України першої половини ХХ ст., а також тому, що інша частина — не опублікована, зберігається у рукописах.

Ключові слова: Петро Андрійович Зленко, бібліотекознавство, книгознавство, бібліографія, українська книга, бібліотечна справа, книжкова справа, україніка.

Kivshar T. I. Contribution of Ukrainian Prague emigration into the development of bibliography, library science and book science: Petro Zelenko's input.

On the basis of studying archival resources and analyzing of scientific heritage of Petr Andriivych Zelenko, one had reconstructed his life and scientific contribution into the development of Ukrainian bibliographic studies, library science and book science, as well as increased the number of names of leaders of Prague emigration book movement and define their significance in the development of the bibliography science. It should be noted that a significant part of Zelenko's archives, which contain conceptual ideas in the field of bibliology, is less known because of the limited publication of his research results in Ukrainian emigration publishing sources and periodicals in the first half of XX century and also because a part of his research was never published.

Key words: Petr Andriivych Zelenko, library science, book science, bibliography, Ukrainian book, library affairs, book affairs.

Кившарь Т. И. Вклад украинской пражской эмиграции в развитие библиографии, библиотековедения и книговедения: деятельность Петра Зленко (20–40 гг. XX в.).

На основании изучения архивных источников и анализа научного наследия осуществлена реконструкция жизненного пути и творческого наследия Петра Андреевича Зленко, осуществлена попытка определить его вклад в развитие украинской библиографии, библиотековедения и книговедения, а также расширить перечень имен деятелей пражского эмиграционного книжного движения и актуализировать значение идей ученого для развития науки. Отмечено, что значительная часть наследия П. Зленко, которая содержит концептуальные идеи в области библиологии все еще мало известна специалистам по причине ограниченных тиражей изданий его работ, публикаций в украинских эмиграционных изданиях или специальной переиодике, вышедшей за пределами Украины в первой половине XX в., а также потому, что другая часть неопубликована, сохраняется в рукописях.

Ключевые слова: Петр Андреевич Зленко, библиотековедение, книговедение, библиография, украинская книга, библиотечное дело, книжное дело.